

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄС****THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RIGHT-WING POPULIST
POLITICAL PARTIES IN THE LEADING EU COUNTRIES****Пашина Н.П.,***доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету***Іванець Т.М.,***кандидат політичних наук,
завідувачка кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету*

У статті проаналізовано підходи до трактування поняттєвої категорії «популізм», у тому числі як методик боротьби за електорат, як типу ідеології, як політичного явища. Виділено складові елементи популізму загалом (народоцентризм, антиелітизм, необмежений народний суверенітет) та характерні риси, притаманні виключно правому популізму (нативізм та авторитаризм). Вивчено передумови розвитку сучасного популізму в країнах Європи та класифікацію причин націонал-популізму, яку запропонували дослідники Р. Ітвел та М. Гудвін (схема «чотири D»). Визначено особливості розвитку євроскептицизму як одного з провідних трендів в суспільних настроях електорату країн Європи та політичних програм правих радикальних партій, які стоять на засадах популізму. Проаналізовано особливості євроскептичної риторики в програмних документах правих популістських партій в провідних країнах Європи – Франція («Національне об'єднання»), Німеччина («Альтернатива для Німеччини»), Велика Британія («Партія незалежності Сполученого королівства» та партія «Reform UK» – наступниця «Партії Brexit»). Охарактеризовано особливості та причини зростання рівня підтримки правих популістських партій як на національному рівні, так і на рівні Європарламенту. Визначено вплив пандемії на політичну риторику правих популістських партій та оцінено результати її впливу на уподобання електорату. Розглянуто особливості внесення питань, пов'язаних з повномасштабним вторгненням РФ в Україну, до порядку денного правих популістських партій, характерні риси політичної риторики окремих правих популістських партій щодо цього питання. Оцінено перспективи подальшого посилення впливу правих популістських партій в Європі та його потенційний вплив на підтримку України з боку ЄС в майбутньому.

Ключові слова: правий популізм, правий радикалізм, права популістська партія, євроскептицизм, партійна система.

The article analyzes approaches to the interpretation of the conceptual category «populism», including as a methodology for fighting for the electorate, as a type of ideology, as a political phenomenon. The constituent elements of populism in general (people-centeredness, anti-elitism, unlimited popular sovereignty) and the characteristic features inherent exclusively in right-wing populism (nativism and authoritarianism) are highlighted. The prerequisites for the development of modern populism in European countries and the classification of the causes of national populism proposed by researchers R. Eatwell and M. Goodwin (the «four D» scheme) are studied. The peculiarities of the development of Euroscepticism as one of the leading trends in the public mood of the electorate of European countries and the political programs of right-wing radical parties based on populism are determined. The author analyzes the features of Eurosceptic rhetoric in the program documents of right-wing populist parties in the leading European countries – France («National Rally»), Germany («Alternative for Germany»), Great Britain («United Kingdom Independence Party» and «Reform UK» party – the successor of the «Brexit Party»). The features and reasons for the growth of support for right-wing populist parties at both the national and European Parliament levels are characterized. The influence of the pandemic on the political rhetoric of right-wing populist parties is determined and the results of its impact on the preferences of the electorate are assessed. The peculiarities of putting issues related to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on the agenda of right-wing populist parties, as well as the characteristic features of the political rhetoric of individual right-wing populist parties on this issue are considered. The author assesses the prospects for further strengthening of the influence of right-wing populist parties in Europe and its potential impact on the EU's support for Ukraine in the future.

Keywords: right-wing populism, right-wing radicalism, right-wing populist party, euroscepticism, party system.

Постановка проблеми: Особливості розвитку політичних процесів в Європі на сучасному етапі характеризуються активізацією популістської риторики та посиленням впливу правих популістських партій. Подібна ситуація являється реакцією на ті негативні наслідки для національного суверенітету країн, які потягнули за собою

пришвидшені процеси глобалізації та регіональної інтеграції. Сучасний популізм являється продуктом ліберальної демократії, яка базується на інститутах представництва та підзвітності, цінностях свободи, плюралізму, політичної рівності, спирається на права людини та верховенство права, однак виступає альтернативою ліберальній

демократії, ставлячи в якості свої основних засад антиплуралізм, антидемократизм, конфронтаційність [1]. На сьогодні праві популістські партії вже виступають значною силою на політичній арені Європи, яка може впливати на визначення зовнішнього та внутрішнього курсу окремих держав та ЄС в цілому (праві популістські сили являються провідними опозиційними партіями в ряді національних парламентів, входять в урядові коаліції, мають власну фракцію в Європарламенті).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання популізму являється актуальним для сучасної політичної науки. Як соціально-політичний феномен популізм досліджували Г. Вайнштейн, Е. Лакло, Ф. Паніцца, І. Кіянка, Р. Янсен, О. Барабанов А. Філіпович. Особливості та основні тенденції розвитку правого популізму в Європі розглядали М. Грубер, Дж. Іссеті, Л. Грірарделло, М. Валдер. Правий популізм в контексті кризи ліберальної демократії аналізували Р. Ітвелл, М. Гудвін, М. Бурдюг. Євроскептицизм як ідеологічну складову європейських правопопулістських партій вивчали К. Караман, М. Гримська, М. Шепелев. Характерні риси розвитку та еволюції правих популістських партій в європейських країнах характеризували Р. Капаул, К. Еверт, Дж. Фейхі, Т. Аллен, Х. Аларіан. Ф. Молз, Дж. Джеттен.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність значної кількості робіт, пов'язаних з вивченням європейського правого популізму, на сьогодні відсутнє дослідження, в якому б було здійснено компаративний аналіз особливостей політичної риторики та рівня її успішності на різних етапах розвитку правих популістських партій в провідних країнах Європи.

Формулювання цілей статті. Здійснити компаративістський аналіз основних тенденцій розвитку правих популістських партій в провідних європейських країнах на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Популізм являється багатозначним феноменом. Його можна трактувати як певну методику, яку використовують політичні організації у своїй боротьбі за електорат. Також, відповідно по позиції дослідника К. Мюдде, популізм являється типом ідеології, яка передбачає поділ суспільства на дві антагоністичні групи – народ та корумповану еліту (популісти вважають, що політик має бути вираженням інтересів саме волі народу) [5]. Крім цього, популізм можна розглядати як політичне явище сучасності. В рамках такого трактування популізму можна виокремити декілька його складових елементів. По-перше, народоцентризм, який передбачає сприйняття народу як певної гомогенної одиниці. По-друге, антиелітизм, що передбачає протиставлення народу та еліт. По-третє, акцент на вимогах необмеженого народ-

ного суверенітету. Якщо є розглядати правий спектр популізму, то він ще і додатково характеризується наявністю таких характеристик як ідеологія нативізму, що наголошує на привілейованому статусі корінних народів або титульної нації у порівнянні з мігрантами, та авторитаризм [4].

Можна виокремити декілька основних передумов розвитку сучасного популізму в країнах Європи. По-перше, наслідки глобалізації (передача частки національного суверенітету наднаціональним структурам, активізація міграційних процесів, які завдали шкоди національній самобутності культур, у тому числі і під впливом підтримуваної елітами політики мультикультуралізму). По-друге, відмежування еліт від широких верств населення. По-третє, негативні наслідки проведення неоліберальної економічної політики (передбачала деіндустріалізацію Європи та перенесення виробництва в країни третього світу й Китай) для європейського середнього класу. По-четверте, розвиток інформаційних технологій, поширення мережі інтернет та соціальних мереж (свобода слова отримала нову необмежену свободу, що зовсім не піддається контролю) [2].

Дослідники Роджер Ітвел та Метью Гудвін, аналізуючи правий популізм, який в своїй роботі називають націонал-популізмом, вважають, що він спричинений чотирма основними причинами («чотири D» (distrust, destruction, deprivation, dealignment) – недовірою (недовіра до уряду), руйнуванням ідентичності (через масову міграцію та політику мультикультуралізму), депривацією (падіння рівня життя середнього класу в наслідок впливу глобалізації), переорієнтацією (відхід від підтримки електоратом традиційних політичних сил) [3].

Усі зазначені вище фактори в європейських країнах проявилися у суспільних настроях, які отримали назву «євроскептицизм». Падіння рівня довіри до ЄС та його інституцій можна прослідкувати паралельно з зростанням кризових явищ. Якщо за результатами соціологічних досліджень 2007 року довіру до ЄС відчували 57% населення, то вже у 2012 році (після чергового розширення організації, в умовах боротьби з наслідками фінансово-економічної та бюджетної криз) цей показник впав до 33%. Станом на грудень 2016 року (в умовах активізації міграційної кризи) близько 50% громадян вважало, що ЄС повинен повернути країнам-членам частину їх суверенітету та владних повноважень [5]. Найяскравіше євроскептичні настрої були висвітлені саме в програмах правих популістських партій Європи. В нашому дослідженні ми розглянемо особливості коливання рівня підтримки популістських правих партій в провідних країнах Європи – Франція («Національне об'єднання»), Німеччина («Альтернатива для Німеччини»), Велика Британія («Партія неза-

лежності Сполученого королівства» та партія «Reform UK» – наступниця «Партії Brexit»).

Якщо прослідкувати за особливостями змін у підтримці правих радикальних популістських партій, які стоять на принципах євроскептицизму, в цих країнах, то ми побачимо, що зростання підтримки євроскептичних настроїв збігається з міграційною кризою, яка почалася у 2014-2015 роках і була наймасштабнішою з часів Другої світової війни. Багатомільйонний некерований потік біженців зі Східної Європи (колишні республіки СРСР) та арабських країн, як наслідок війни в Сирії та Іраку, дій ІДІЛ, вторгнення РФ на сході України, призвів до загострення проблеми безпеки на території європейських країн. Це сприяло посиленню позицій правих популістських сил, які вдало внесли пункти щодо захисту країн від викликів з боку міграції до своїх партійних документів [5].

У цей час євроскептики з правих політичних сил посилили свій вплив не лише на рівні національних парламентів, але й на рівні Європарламенту. Так, за результатами виборів до Європарламенту 2014 року значний успіх продемонстрували правопопулістські партії з усіх країн, які включені до нашого аналізу: «Національний Фронт» отримав 24 з 74 місць; «Альтернатива для Німеччини», створена лише у 2013 році, – 2 місця з 96; «Партія незалежності Сполученого Королівства» – 24 місця з 73. У 2019 році подібні тенденції щодо значного впливу правих популістів та євроскептиків в Європарламенті збереглися: «Національне об'єднання» (яке замінило в межах ребрендингу «Національний фронт» у 2018 році) отримало 22 місця; «Альтернатива для Німеччини» збільшила свій результат до 11 місць; підтримку, яку мала «Партія незалежності Сполученого Королівства», в умовах партійної кризи перетягнула на себе новостворена її колишнім лідером Найджем Фараджем «Партія Brexit» (з 2020 року партія «Reform UK») – 29 місць.

Подібні результати спостерігалися і на національному парламентському рівні, але лише у тих країнах, де функціонують багатопартійні системи – в Німеччині та Франції. У 2017 році «Національний фронт» вперше за багато років отримав цілих 8 місць у французькому парламенті, а «Альтернатива для Німеччини» взагалі продемонструвала надзвичайні успіхи, отримавши 94 місця в Бундестазі. Ці результати підтверджують тезу про те, що в країнах, де функціонує мажоритарна виборча система та склалася дієва двопартійна система, шанси правих популістських партій потрапити в парламент є малоімовірними – так партія «Партії Brexit» у 2019 році отримала 29 місць до Європарламенту (за пропорційною виборчою системою) та жодного місця в національному парламенті за мажоритарною виборчою системою [8].

Пандемія Ковід-19, враховуючи її потенційний негативний вплив на всі сфери суспільного життя держав, була дуже швидко включена до партійної риторики всіх правих популістських партій. «Національне об'єднання» у питаннях, пов'язаних з пандемією та подоланням її наслідків, зробило акцент на «суверенності», зауважуючи, що якби Франція мала більше національного суверенітету, розв'язати проблеми, що виникли, було б простіше. Основною національною метою проголошувалася необхідність власного забезпечення себе медичними товарами та медичними послугами. Партія звинувачувала уряд в недостатньому захисті життя та здоров'я громадян, засуджувала звільнення ув'язнених та відкриті кордони. Треба відзначити, що «Національне об'єднання» у своїй політичній риториці недостатньо уваги приділяло кризі французької системи охорони здоров'я, водночас перебільшуючи негативний вплив ісламізації та соціальної кризи. Продовжувалося акцентування на антиглобалістській риториці. У сферу традиційної уваги, яку партія приділяла представникам простих професій (фермери, рибалки тощо), були включені медичні працівники, захистом яких, на думку цієї політичної сили, уряд займався недостатньо. У всіх проблемах «Національне об'єднання» перш за все звинувачувало ЄС, а в закритті кордонів бачило залог деглобалізації, ренаціоналізації та повернення власного суверенітету. Тобто, питання пандемії розглядалися в контексті традиційних пріоритетних складових партійної риторики французьких правих популістів – відродження суверенітету, протистояння ісламізації, антиглобалізм, євроскептицизм [5].

«Альтернатива для Німеччини» в умовах поширення Ковід-19 вдалася до критики тих заходів, які вводив уряд для стримування та протидії пандемії. Акцент робився на неправильному керуванні кризою, затримці в реагуванні, неефективних заходах. Серед проблем, що підіймалися, були питання, пов'язані з особистісною свободою в умовах карантину, та критика німецької системи охорони здоров'я. Все це, як і у випадку з французькими популістами, подавалося через призму традиційних пріоритетів партії – критика уряду, який очолювала А. Меркель, критика питань, пов'язаних з іммігрантами. Треба зазначити, що «Альтернатива для Німеччини» відзначилася непослідовною риторикою щодо пандемії. Заходи, прийняті урядом, то визнавалися недостатніми, в чому вбачалася загроза безпеці, то занадто жорсткими, в чому бачили обмеження свободи. Керівництво держави то критикувалося за перебільшення масштабів пандемії, то за применшення. Інколи робився акцент на загрозі демократії, інколи – на загрозі економіці. Така непослідовність в партійній риториці в купі з загальною позитивною оцін-

кою дій уряду щодо боротьби з пандемією з боку населення призвело до падіння рівня електоральної підтримки «Альтернативи для Німеччини» [5].

Щодо правих популістських сил в Великій Британії, то в «Партія Brexit» в умовах досягнення своєї основної мети (виходу Великобританії з ЄС) була трансформована в 2020 році у партію «Reform UK», яка спробувала розширити коло своїх партійних цілей, у тому числі шляхом введення акцентування уваги на питання, пов'язані з пандемією. Ця політична сила критикувала ті жорсткі карантинні заходи, які реалізовував уряд Бориса Джонсона, та пропонувала зосередитися на захисті тих верств населення, які є найбільш вразливими (люди похилого віку та хворі), а звичайних людей не обмежувати у їхніх спробах жити нормальним життям. Особлива увага також приділялася критиці негативних наслідків карантинних обмежень для британської економіки. Тобто, партія переорієнтувалася з однієї войовничої ідеї на іншу. Однак, в умовах сталої двопартійної системи Великобританії, закріпити свої позиції на політичній арені цій політичній силі не вдалося [7].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року створило доволі неоднозначні умови для подальшого розвитку правих популістських партій в Європі. В одного боку, їх традиційне русофільство в нових умовах викликало певне несприйняття та критику з боку широких верств електорату. З іншого боку, кризові процеси зазвичай сприяють зростанню підтримки правих популістських сил. Враховуючи той факт, що населення європейських країн ще остаточно не оговталася від наслідків криз та пандемії (зниження рівня життя, зростання безробіття, інфляція тощо), новий виклик, у вигляді найбільш масштабного військового зіткнення на європейському континенті з часів Другої світової війни, викликало у частини електорату занепокоєння. Праві популісти в цих умовах маніпулювали на питаннях, пов'язаних з витратами на допомогу українським біженцям, на військову допомогу Україні, проводячи пряму залежність між ними та неефективною діяльністю урядів з одного боку, й зниженням рівня добробуту громадян європейських країн з іншого боку. Тому припинення війни та витрат на війну у будь-який спосіб вбачалося частині електорату доцільним.

Треба зазначити, що серед політичних партій, які ми аналізували в рамках нашого дослідження, лише британська «Reform UK» не робила в своїй політичній риториці акцент на українське питання. Це обумовлено, перш за все, тим, що після виходу Великобританії з ЄС та в умовах відсутності необхідної підтримки з боку електорату, щоб відігравати вагомий роль на загальнонаціональній політичній арені в умовах двопартійності, ця політична сила змістила свої акценти на регіо-

нальний рівень, де має шанси отримали представництво.

«Національне об'єднання» та його лідер Марі Ле Пен, яка у свій час визнала анексію Криму, отримувала кредити в російських банках, особисто зустрічалася з В. Путіним, засудили російське вторгнення в Україну в 2022 році. М. Ле Пен заявила, що ця подія змінила її погляд на російського президента, якого вона тепер визнала авторитарним. Подібна зміна в риториці відповідала настроям електорату, на який орієнтувалося «Національне об'єднання», що знайшло підтвердження в результатах виборів до французького парламенту 2022 року – партія здобула рекордні 89 місць та стала другою опозиційною силою. На президентських виборах цього ж року М. Ле Пен вдалося вийти до другого туру разом з чинним президентом Е. Макроном. Однак послаблення проросійської риторики виявилось тимчасовим – після виборів «Національне об'єднання» поступово повернулося до попереднього курсу: необхідність зняття антиросійських санкцій, миру в інтересах Росії тощо [9].

«Альтернатива для Німеччини» навпаки одразу посилювала свою проросійську риторику. Це можна пояснити структурою її електорату – переважним чином це вихідці зі східної Німеччини (колишньої НДР), де традиційно вищий рівень симпатій до РФ, що пояснюється наявністю зав'язків з СРСР в період існування соціалістичного табору, проживання великої кількості етнічних німців, які переселилися сюди після розвалу Радянського Союзу, та продовжують розмовляти російською мовою, дивитися російські ЗМІ, мають проросійські погляди [6]. Ця стратегія для «Альтернативи для Німеччини» виявилася вдалою та призвела до зростання рівня підтримки (що можна побачити на прикладі результатів місцевих виборів), причину цього аналітики вбачають у тому, що німецькі праві популісти вдало грають на побоюваннях німців щодо економічної рецесії, подальшого падіння рівня добробуту (особливо у східній Німеччині, яка і так знаходиться за рівнем доходів у невихідному положенні порівняно з західною) через той курс, якого дотримується уряд, у тому числі відносно питань, пов'язаних з допомогою Україні (гуманітарна, військова, утримання українських біженців тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, до основних причин успіху правих популістських партій в Європі можна віднести наступні: вдалий акцент на тих проблемах, які актуалізувалися в Європі (криза євроінтеграції, євроскептицизм, міграційна криза, пандемія, страх перед негативними наслідками російсько-української війни); посилення позиції шляхом отримання реального досвіду перебування при владі; змога впливати на порядок денний через співпрацю

з традиційними парламентськими партіями. Російська агресія проти України спричинила зростання рівня підтримки правих популістських партій, бо в умовах невизначеності, падіння рівня економічного добробуту населення праві популісти вдало маніпулюють неефективністю діяльності національних урядів та пропонують прості відповіді на складні питання. Подібна ситуація спостерігалася і в інші кризові періоди розвитку європейських

країн – тоді також відзначалося зростання рівня підтримки правих популістів. На сьогодні зростання впливу правих популістських партій спостерігається в усіх європейських країнах, і враховуючи, що в наступному році пройдуть вибори як до національних парламентів, так і до Європарламенту, це може вплинути на загальний курс Європи щодо підтримки України, тому це питання потребує подальшого наукового опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 66. С. 89-97. URL: chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcgicfindmkaj/http://app.nuoua.od.ua/archive/66_2020/15.pdf
2. Холявка А. Популістська хвиля проти глобалізму. URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylya-proty-globalizmu/>
3. Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. *Pelican Books*. London, October 2018. URL: https://www.academia.edu/38144204/National_Populism_the_Revolt_against_Liberal_Democracy_October_2018_
4. Capaul R., Ewert Ch. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis. *Swiss Political Science Review*. December 2021. Volume 27, Issue 4. Pp. 778-798. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>.
5. Gruber M., Isetti G., Ghirardello L., Walder M. A Cross-Country Critical Discourse Analysis of Right-Wing and Left-Wing Populist Parties in Europe. *Special Issue: Populism in the Age of COVID*. Volume 6. Issue 2. Pp. 147-171. URL: https://brill.com/view/journals/popu/6/2/article-p147_3.xml
6. The invasion of Ukraine is making life difficult for right-wing populists. *The Economist*. 21.03.2022. URL: https://www.economist.com/europe/2022/03/21/the-invasion-of-ukraine-is-making-life-difficult-for-right-wing-populists?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gad_source=1&gclid=CjwKCAjws9ipBhB1EiwAccEi1PMK9HnyzngSPSU6tr5elJeJ9BVK6mEKFtce0QmdYReS1esPLD5RoC51kQAvD_BwE&gclidsrc=aw.ds
7. Brexit Party re-branding as anti-lockdown party Reform UK. 01.11.2020. URL: <https://news.sky.com/story/brexit-party-re-branding-as-anti-lockdown-party-reform-uk-12121428>
8. Пашина Н., Іванець Т. Особливості правого популізму в країнах західної Європи та Японії: порівняльний аналіз. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice*. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 8(27) 2023. С. 368 – 379. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-368-379](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-368-379)
9. Друг не на словах: як Марін Ле Пен відмовилася від Путіна, але продовжує йому допомагати. *Європейська правда*. 19.04.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/19/7138016/>